

Ковальчук ЛВ.

**ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЇ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
(НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕНЬ І. Д. КОВАЛЬЧЕНКА)**

Під методологією історії традиційно прийнято розуміти теорію науково-пізнавальної діяльності, спрямовану на вивчення і розробку методів наукового пізнання історії [1, с 45; 2, с. 325]. Методологія історії як самостійної науки почала активно осмислюватися й опрацьовуватися наприкінці ХІХ ст. Тоді уже відбувся процес соціального виокремлення і становлення сфери наукової діяльності. А це у свою чергу вимагало теоретичного пояснення й логічного обґрунтування правил і процедур дослідницької діяльності, що дозволяло б швидко засвоювати їх студентами університетів [2, с 325].

Значна частина теоретико-методологічних проблем сучасної української

історичної науки сягає своїми витокami радянського часу. Адаже головною методологічною теорією радянської історичної науки був марксизм-ленінізм. Але в історичній науці та освіті не вдається легко і просто позбутися радянської спадщини. З нею доведеться рахуватися ще тривалий час. Тому, щоб прискорити методологічну трансформацію української історичної науки, серед іншого, потрібно досконало знати особливості методологічної основи попереднього часу. Оскільки марксистська теоретико-методологічна основа у радянський період зазнавала змін та уточнень.

Поступова еволюція марксистської методології розпочалася у післявоєнний період. З другої половини 1950-х рр. історична наука СРСР почала частково включати у свій науковий обіг нові західні трактування історії. Щоправда, ставлення до них визначалося «критикою» немарксистських поглядів, намаганням відстояти «чистоту» марксизму від «буржуазних» впливів. У 1964 р. в Інституті історії АН СРСР було створено сектор методології історії, який очолив історик, дослідник соціально-економічних процесів М. Я. Гефтер (1918-1995) [3, с 191]. Однак відсутність у влади бажання справжнього оновлення суспільно-політичного життя країни зумовило нетривале його існування. Після публікації у 1969 р. праці «Историческая наука и некоторые проблемы современности», цей сектор був закритий за вказівкою ЦК КПРС як такий, що «не відповідав офіційним ідеологічним канонам».

Проте дослідження радянських істориків у царині методології історичної науки і переоцінка окремих марксистських догм не зупинилися. Потрібно зазначити, що «право» на розроблення таких проблем, за незначним виключенням, мали історики академічних центрів - Москви і Ленінграду.

Окреме місце у радянській історичній науці, у тому числі за дослідження методології і методів історії належить академіку Івану Дмитровичу Ковальченку (1923-1995). Американський професор, дослідник історії Росії і СРСР та особистий друг вченого, Даніель Філд, зазначав: «У 1960-1970-х рр. Фернан Бродель в академічному середовищі своєї країни володів впливом, подібним до того, що упродовж 1970-1980-х років мав Іван Дмитрович...» [4, с 24]. Але свій вплив та авторитет І. Ковальченко використовував на користь історичної науки.

Після захисту у 1966 р. докторської дисертації «Русское крепостное крестьянство в первой половине XIX века» І. Ковальченко очолив кафедру джерелознавства історії СРСР (з 1992 р. перейменовану на кафедру джерелознавства вітчизняної історії) Московського державного університету імені М. В. Ломоносова. На цій посаді він працював до самої смерті. В 1972 р. його обрали членом-кореспондентом АН СРСР, у 1987 р. - академіком, а з 1988 р. був академіком-секретарем Відділення історії АН СРСР (РАН) [5]. Також з 1969 по 1988 р. він обіймав посаду головного редактора журналу «История СССР».

Ще під час роботи над докторською дисертацією І. Ковальченко вперше у радянській історичній науці почав застосовувати нові методи обчислення значного комплексу масових статистичних джерел із використанням електронно-обчислювальних машин. Першу доповідь про застосування кількісних методів в історичній науці він зробив 1962 р. у Новосибірську під час перебування у лабораторії із використання математичних методів у гуманітарних науках при Інституті математики Сибірського відділення АН СРСР.

Цей, здавалося б, побіжний інтерес І. Ковальченка поступово переріс у сферу

безпосередньої професійної діяльності, що швидко принесла йому всесоюзну і міжнародну славу.

Дослідник став основоположником нового напрямку в радянській історичній науці, пов'язаного із застосуванням кількісних методів. Він створив цілу школу істориків квантифікаторів, залучивши до неї широке коло дослідників - істориків, математиків, економістів. Наприкінці 1960-х рр. за ініціативи І. Ковальченка при Відділенні історії АН СРСР була створена комісія з вивчення математичних методів та ЕОМ в історичних дослідженнях. З 1979 р. на історичному факультеті Московського держуніверситету імені М. В. Ломоносова під керівництвом ученого почав працювати семінар «Кількісні методи в історичних дослідженнях», який дуже швидко переріс у міжнародний майданчик з обміну досвідом науковців різних країн [5]. З 1982 р. І. Ковальченко став співголовою Міжнародної комісії із квантитативної історії і був учасником всіх значних міжнародних форумів [1, с 5].

Славу визначного фахівця із проблеми методології і методів історичної науки І. Ковальченко здобув після публікації у 1987 р. узагальнюючої праці «Методи історичного дослідження», яка 1989 р. була відзначена Державною премією СРСР. За визнанням російського історика Б. Г. Могильницького, вона була і своєрідним узагальненням, підбиттям підсумків «багаторічної роботи радянських учених істориків і філософів» у галузі методології історії, і працею «вершинною» у радянській історико-методологічній думці [6, с 128]. У 2003 р. до 80-річчя від дня народження вченого книжка була перевидана московським видавництвом «Наука». Ініціатори перевидання аргументували це тим, що жодна з численних праць із філософії та методології історії, опублікованих у пострадянській Росії, не змогла скласти конкуренції його дослідженню [1, с 12].

У питанні загального розуміння історичного процесу І. Ковальченко залишався переконаним марксистом, однак марксистська методологія не була для нього «інтелектуальним нашійником» [6, с 127]. Він визнавав відносність будь-якої наукової істини [1, с 273-274]. Головні свої зусилля вчений спрямовував на те, щоб затвердити статус історії як науки - у традиційному розумінні. Шлях до цього І. Ковальченко вбачав у правильному визначенні законів суспільного розвитку. Він не поділяв їх на соціологічні та історичні, визнавав і закони загальні, і властиві особливому та одиничному. Предмет наукового пізнання історії, попри всі детерміністські та об'єктивістські засади марксизму, вчений вбачав у розкритті людської діяльності, хоч і як «природно-історичного, поступально-прогресивного, внутрішньо обумовленого й закономірного процесу в усій його багатоманітності, просторовій і часовій конкретності» [1, с 66].

І. Ковальченко робив особливий акцент на людській діяльності, звертав увагу на особливе та одиничне. Ці роздуми логічно привели його до розгляду проблем ролі й місця індивідуального та суб'єктивного в історії й історичному пізнанні, тобто проблем, які вже давно перебували в центрі дискусій у західній методології історії [2, с 328].

Невипадково, виходячи з такої характеристики історичного процесу, І. Ковальченка вважають провісником цивілізаційного підходу у радянській і пострадянській історичній науці. Сучасний український історик Л. Зашкільняк визначає вченого як прихильника «соціологічно-цивілізаційної» теорії розуміння Людини [3, с 192].

І. Ковальченко весь свій творчий шлях намагався перебувати у процесі

постійного пошуку чогось нового та актуального у науці. У середині 1990-х рр. у своїх останніх статтях, своєрідному науковому заповіті, академік обґрунтував необхідність нових теоретико-методологічних підходів, методологічного плюралізму і концептуального синтезу [2, с 329].

Отже, з становленням історичної науки незалежної Української держави питання її методології вийшло на перший план. Українські вчені-історики розпочали активний пошук і використання новітніх методологічних принципів, які сповідувалися західною історичною наукою. Певним чином це спричинило деяке перелицювання арсеналу методів попереднього часу і методологічну еkleктику. Важливо у цьому процесі звернутися до досвіду радянських істориків-новаторів, які у своїх працях розкривали слабкі теоретичні та методологічні позиції марксизму-ленінізму, обґрунтовували доцільність та важливість новітніх методів і принципів дослідження й цим самим прагнули удосконалити, як зазначав М. Блок, «ремесло історика». Одним із таких радянських істориків-новаторів, розробником теорії та методології історичної науки і був І. Д. Ковальченко.

Література:

1. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. - [2-е изд., доп.] / И. Д. Ковальченко. - М.; Наука, 2003. - 486 с.
2. Космина В. Г. Про здобутки в радянській методології історії / В. Г. Космина // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. - Запоріжжя : Просвіта. - Вип. XIX. - С. 325-333.
3. Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. - Львів : Львів, нац. ун-т ім. І. Франка, 1999. - 227 с
4. Проблемы источниковедения и историографии. Материалы II научных чтений памяти академика И. Д. Ковальченко / [авт. С. Карпов, А. Фурсенко, С. Тихвинский и др.]. - М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. - 432 с.
5. Шикло А. Е. И. Д. Ковальченко - ученый, педагог, организатор, человек / А. Е. Шикло // История и историки. 2006. Историографический вестник / [отв. ред. член-корреспондент РАН А. Н. Сахаров]. - М.: Наука, 2007. - Режим доступа: <http://iriran.ru/?q=node/647>
6. Могильницкий Б. Е Академик РАН И. Д. Ковальченко как методолог истории (к 80-летию со дня рождения) / Б. Е Могильницкий // Отечественная история. - 2003. - № 6. - С. 127-138.